

I dette bind beskrives en række landsbykirker i Nordvestsjælland. Det bringer den samme omhyggelige redegørelse, som foreligger i de andre bind, der allerede er omtalt i dette tidskrift; de materielle minder fremlægges som historiske levn med beskrivelsen ledsaget af uundværlige billeder, og desuden indledes redegørelsen for hver kirke med en historisk indledning og sluttelig en liste over trykte og utrykte kilder, så det hele danner en samlet fortegnelse over hvert sogns kirkehistorie. At få en lignende for den verdslige historie er et pium desiderium, der ikke foreløbig vil blive opfyldt, men da fortidens kirke var så nøje forbundet med det profane liv, bringer stoffet i Danmarks Kirker adskilligt til belysning af sognenes almindelige udvikling. De gælder også inventaret. Sagerne af sølv og tin, urværkerne og især snedkerarbejderne er værdifulde, i virkeligheden uundværlige kilder til studiet af håndværket gennem tiderne.

Man kunne rejse det spørgsmål, om kirkernes sager, herunder også kalkmalerierne, tillader at drage slutninger om det kristne liv i sognene, f.eks. om de senmiddelalderlige kalkmalerier med deres drastiske udmalinger af livet efter døden er et udtryk for menighedens forestilling om tilværelsen, eller om de har påvirket den og ændret dens opfattelse. På samme måde kan man spørge, om det nye kirkeudstyr efter 1536 virkelig er et udtryk for, at synet har ændret sig fra et katolsk til et reformatorisk. Alle spørgsmål af denne art er berettigede, men rejser en række problemer, som det ligger uden for værkets rammer at besvare, og det ville kræve en anden undersøgelse end den, der er gået forud for redaktionen af Danmarks Kirker. Det nye bind følger en linie, der forlængst er fastlagt, og ganske vist kaldes værket Danmarks

Kirker, men det bringer lige så meget til oplysning om andre sider af landets historie og lokalhistorie.

Helge Søgaard

Henrik Becker-Christensen: *Hærvejen i Sønderjylland – et vejhistorisk studie. Fra Kongeåen til Danevirke.* (Institut for Grænseregionsforskning, 1981). 259 s.

Hærvejen er kendt af enhver, der har blot den mindste kulturhistoriske interesse, og selv om man nok kan være i tvivl om ægtheden af det billede af fortiden, som turisten eller marchdel-tageren opsøger en sommerdag derude, så rummer Hærvejen virkelig elementer, der er i stand til at give dybe oplevelser. Hugo Matthiessens fascinerende bog fra 1930, der er kommet i ikke mindre end 13 oplag, sidst i 1981, er utvivlsomt hovedårsagen til, at noget så simpelt som en vej har kunnet tiltrække sig en sådan opmærksomhed, og at så mange har skrevet om emnet. Sidst har mag. art. Henrik Becker-Christensen på Fredningsstyrelsens initiativ skrevet en omfattende redegørelse for Hærvejen i Sønderjylland fra Kongeåen til Danevirke.

I indledningen fortæller forfatteren bl.a. om selve hærvejsnavnet, og der gøres udmærket rede for, at medens »Hærvejen« i tidens løb har været kaldt så meget forskelligt, så kan den ikke gøre krav på eneret til betegnelsen hærvej. Det er først på grund af Hugo Matthiessens bog, at navnet knyttes så fast til den jyske hærvej.

I 2. kapitel gennemgår forfatteren de vejhistoriske metoder. Vejhistorie kan ikke skrives alene på grundlag af selv den mest ihærdige registrering af gamle vejspor, skriver han med rette, og også med hensyn til højmetoden og tilsvarende metoder, hvor de jordfaste arkæologiske vidnesbyrd benyttes som

kilder om vejenes forløb, viser han en behagelig forsigtighed. I omtalen af skriftlige kilder til belysning af Hærvejens historie i nyere tid (frem til det 19. århundrede) nævner forfatteren de mange danske og udenlandske dagbøger, men mærkeligt nok ikke det ret righoldige arkivmateriale i bl.a. Landsarkivet for de sønderjyske Landsdele, et materiale som ganske vist kan ses ikke at være benyttet ved undersøgelsen. Kapitlet slutter med en kort omtale af den tidligere hærvejsforskning og forfatterens begrundelse for i det følgende helst at ville tale om et hærvejsstrøg frem for en enkelt, veldefineret hærvej.

Efter de velovervejede og forsigtige ord i afsnittet om metoden, lyder der i 3. kapitel om færdslen på Hærvejen undertiden andre toner. Emnet indbyder til fabulering, og det kan da også være i orden i rette sammenhæng, men det kan ikke nægtes, at også ganske underlødige vidnesbyrd her har sneget sig ind, f.eks. når højnavnet Munkskovshøj tages som tegn på pilgrimsvirksomhed i området. Frølevskrinet, hvis tilstedeværelse i Frølev mose kan forklares på mange måder, sættes ind i hærvejsammenhæng, ligesom depotfund, der kendes fra hele landet, tillægges særlig betydning, når de bliver gjort i nærheden af Hærvejen.

Denne benyttelse af de arkæologiske vidnesbyrd præger også de følgende tre kapitler, hvor de enkelte dele af Hærvejen gennemgås fra nord til syd. Eksemplerne er talrige, så her skal kun nævnes en brøkdæl. Som indicium for, at et vadested over Vamdrup å blev benyttet i oldtiden anføres, at der i Vamdrup kirke tidligere var to middelalderlige ligsten med runeindskrifter. Fund af 5 stenperler, en guldbøjlenål og 4 guldbrakteater på en mark ved Skodborgskov tages ikke alene som et vidnesbyrd om færdsel i området, men

det anføres som en mulighed, at »fundet af guldbrakteaterne her som andre steder skal ses i forbindelse med et gammelt vadested«. Hvorfor dog? Om fundet af to bronzeskåle og nogle bronzenaale skriver forfatteren: »Selv om fundet muligvis skal opfattes som en ofring, er det dog nærliggende at sætte deres tilstedeværelse på Tinglev egnen i forbindelse med den her omtalte nord-sydgående færdselsåre«. Ikke blot et skattefund på en mark ved Jyndevad menes at kunne give »et fingerpeg om færdselen i området«, men endog fundet af en enkelt mønt bruges som indicium for, at Klipleve »kan have tiltrukket de rejsende i slutningen af romersk jernalder«. Fundet af en brønd m.v. fra yngre jernalder ved Padborg mener forfatteren kan »tages som udtryk for, at den nord-sydgående færdsel er gået her forbi«, men han mener trods alt ikke, at fundet giver »noget entydigt billede af færdselens hovedretning«.

Det turde være indlysende, at arkæologien ikke kan bruges på denne måde, selv om der vist kan spores en voksende tilbøjelighed til det i de senere år. Oldsager kan være havnet på deres fundsteder på så mange måder, og selv store fund kan naturligvis intet sige om, hvorvidt der gik en hovedfærdselsåre forbi. Det betyder heller ikke noget, at oldsagerne er importvarer, for selv folk langt fra alfarvej kan jo have ejet sådanne. Til støtte for snart sagt en hvilken som helst vejføringsteori vil man jo kunne fremføre fund af en stenøkse her, en mønt der og nogle store sten i engen. I det hele taget bør man nok udvise tilbageholdenhed, når et forhold kan have mange forklaringer, og at der f.eks. findes et gårdsnavn som »Fold« kan ikke tages til indtægt for den i øvrigt meget rimelige antagelse, at studedrifterne oprindeligt kan være blevet drevet vest om Urnehoved.

Denne tilbøjelighed til at medtage alt, hvad der ved første blik kan synes at være til støtte for de fremlagte vejføringsteorier, er egentlig ejendommeligt, for forfatteren viser andre steder god kritisk sans og forsigtighed med at udlede for meget af de usikre spor. Der er i disse kapitler samlet et meget stort materiale, og der argumenteres i hovedsagen overbevisende for forfatterens hovedsynspunkt, at færdselen i ældre tid ikke fulgte en bestemt rute, men spredte sig over et meget stort område, ligesom der gennem tiderne er sket ændringer i hvilke veje, der var de foretrukne. Det er interessant at få en samlet vurdering af de mange teorier, der er fremkommet siden udgivelsen af Hugo Matthiessens bog. Formodentlig kan det tages som en undtagelse, at forfatteren i afsnittet om Povlsbro læser sin kilde, en artikel i Sønderjyske Årbøger, helt forkert. Ved at overse, at broen fra 1744 var en træbro, og at den nuværende bro af sten først blev bygget i 1844, bliver også afsnittet om vejdamningen vildledende.

Bogen er skrevet i et rosværdigt klart og letforståeligt sprog, og stikord i marginen virker efter hensigten, idet de i høj grad letter orienteringen i teksten. Fremstillingen er ledsaget af en række glimrende kort, og bogen er i øvrigt illustreret med fotografier. Endelig er der på behørig vis kilde- og litteraturfortegnelse, noteapparat og person- og stednavneregister.

Viggo Petersen

Einar Jensen: *Bonde og landbrug – træk af dansk landbrugs historie*. (Det kgl. danske Landhusholdningsselskab. Landhusholdningsselskabets Forlag, 1981). 119 s.

Forfatteren, mangeårig forstander på Riber Kjærgård landbrugsskole, fremlægger ikke nye synspunkter eller vur-

deringer, men der gives i bogen god besked om mangfoldige ting omkring landbrugets historie og den faglige struktur. Bogen er vel ikke fri for at følge »gårdmandslinjen«; det er begrænset, hvad man finder om husmænd og inderster for ikke at tale om landarbejdere og for den sags skyld også godsejerne, storlandbruget. Man kunne måske også have ønsket sig lidt mere kulturhistorisk stof, men som helhed er det en imponerende stofmængde, der her er gjort tilgængelig på en overskuelig og let læst måde. Bogen kan udmærket fungere som opslagsbog, men desværre savnes til det brug de nødvendige registre. Det er også lidt ærgerligt for lyse hoveder blandt læserne, at der ikke er en skønsom vejledende litteraturliste.

Paul G. Ørberg

Dansk Vestindien for 250 år siden. J. L. Carstens: *En Almindelig Beskrivelse om Alle de Danske, Americanske eller West-Indiske Ey-lande*. Tegninger: Ingvar Zangenberg (Dansk Vestindisk Forlag, København 1981). 164 s.

I 1970 udgav Herluf Nielsen ovenstående beskrivelse i *Danske Magazin* 8.rk., 3.bd., 4.hft., s. 173-268. Til denne udgave har Dansk Vestindisk Selskab lånt satsen fra *Danske Magazin* inklusive Herluf Nielsens indledning og noter. Hertil har man så føjet en lang række illustrationer af tegneren Ingvar Zangenberg. Der er således tale om en genudgivelse, hvor blot sidetalene er ændret. Og hvad er det så for en beskrivelse, vi står overfor? Det er et håndskrift nedskrevet i 1740'erne, som i dag findes på Marinens Bibliotek i København. Beretningen tillægges normalt Johan Lorentz Carstens (stamfader til slægten Castenschiold), der i 1720'erne og 30'erne var planta-